

Comitis Engolismæ, et ecclesiæ Engolismensis, et
Petri Austensii, ecclesiæ Sancti Amantii concessi-
sum. Testes fuerunt Ugo Engolismensis episcopus,
dominus Junius abbas de Corona, frater quoque

A Philippus Prior noster, et frater Girardus et frater
Gaufridus monachi domus nostræ.
Actum apud Claram-Vallem anno ab incarnatione
Domini 1153.

SANCTI BERNARDI
ABBATIS CLARÆ-VALLENSIS
OPERUM TOMUS SECUNDUS,
COMPLECTENS
TRACTATUS MORALES, DOCTRINALES
ET POLEMICOS.

(Collati sunt ad codices Colbertinum, Dionysianum, Cistercienses, S. Germani, Majoris-Monasterii,
Gemeticensem S. Theodoric Remensis et Compendiensem.)

IN TOMUM II PRÆFATIO

Maxime ad libros *De consideratione*

401-413 I. In superioribus editionibus Horstianis ac nostra, post sancti Bernardi epistolas collocati erant in tomo secundo *Sermones de Tempore ac de Sanctis*, tum *Sermones de Diversis*: in tertio *Sermones in Cantica*: quibus varii *Tractatus Bernardini* quarto loco succedebant. Verum re attentius considerata, hos *Tractatus* epistolis proxime subicere visum est: idque nobis naturalis ordo facile persuasit. Cum enim ejusmodi *Tractatus* epistolari modo scripti sint, imo nonnulli ex epistolis in *tractatus* relati, consequens erat ut non longo post epistolas intervallo collocarentur. Accedit ex hoc ordine illud commodi, quod cum *Sermones de Tempore, de Sanctis, ac de Diversis* in tertium tommum, *Sermones vero super Cantica* in quartum rejiciantur; his quasi continenter adjungatur tomi quinti initio *Expositio a Gilleberto continuata in Cantica*: quæ Bernardi *Sermones* in eadem *Cantica*, quasi ejus consecutaria appendix, quam proxime subsequi debebat. Ob has itaque similes que rationes non incongruum duximus, vulgatum Horstii ordinem tantisper immutare, ut *Lectorum commodo et naturali rerum ordini* consuleremus. Hæc de ordine rerum, quæ subsequentes tomos constituunt; hoc loco repetenda et præmittenda fuere: nunc de ordine *Tractatum*, quos tomus secundus continet, pauca dicenda sunt.

II. In disponendis objectis opusculis Horstius dignitatis potius, quam temporis rationem habuit. Nam si ordinem temporum sequimur, primus est *tractatus de Humilitate*; deinde, *tractatus de Diligendo Deo*; tum, *Apologia ad Guillelmum*: quo ordine enumerantur a Gaufrido in libri tertii de Bernardi Vita, capite octavo; Bernardo ipso primum et tertium pariter suggerente in epistola decima octava, ad Petrum cardinalem, quæ sub annum 1127 scripta fuit: ubi et « paucas ad diversas epistolas » memorat; quo nomine haud scio an *tractatum de Diligendo Deo* comprehendit. Postea recensenda est epistola quadragesima secunda, ad Henricum Senonensem archiepiscopum, eodem circiter anno 1127 dictata: mox *tractatus de Libero Arbitrio* circa annum 1128, ut colligitur ex epistola quinquagesima secunda, ad Haimericum. Ne longo post intervallo habitus est *Sermo de Conversione, ad Clericos*. Successit ante annum 1136 liber ad *Milites Templi*: quo tempore exarata est epistola septuagesima septima, ad Hugonem de Sancto-Victore. Anno 1140 epistolam centesimam nonagesimam de *Erroribus Abælardi* Innocentio directam fuisse constat. Eodem fere anno prodiit *tractatus de Præcepto et Dispensatione*, quem Petrus Venerabilis, anno 1143 ex Hispania reversus, postulavit libri quarti epistola vigesima septima. Incunte anno 1149 absolutus est liber de *Vita sancti Malachie*: eodemque anno inchoati sunt libri de *Consideratione*, ut mox dicturi

sumus. Hæc sunt Opuscula, quibus constat tomus quartus : exceptis Declamationibus, quas in superiorum classem rejecimus, utpote a Bernardo alienas ; et libro de Cantu, quem præmissis jungemus.

III. Hic, inquam, est ordo temporis, quo singuli tractatus conscripti sunt. Verum ordinem et dignitatem argumenti servare præstat. prima loca tribuendo, primo libris de Consideratione; secundo, Epistolæ de Moribus Prælatorum, ad Henricum Senonensem, tertio, Sermoni de Conversione, ad Clericos; quarto, tractatui ad Præcepto et Dispensatione: quinto, Apologiæ ad Guillelmum, qui duo tractatus monachos spectant; sexto, libro de Laude **401** novæ Militiæ, ad Milites templi. Et hæc prima classis pro dignitate personarum. Altera classis de virtutibus; nempe, septimo, libellus de Humilitate; octavo, de Diligendo Deo. Tertia classis erit de dogmatibus, scilicet, nono, opusculum de Gratia et Libero Arbitrio; decimo, epistola de Baptismo, ad Hugonem de Sancto Victore; undecimo, epistola de Erroribus Abælardi, ad Innocentium. Postremo duodecimo, historicus liber de Vita sancti Malachii: His omnibus tertio decimo loco succedet liber de Cantu. Opusculorum ordinem supra, pag. 995-996 repræsentavimus pro commodiori usu hominum studiosorum.

IV. In his omnibus nullum Bernardo dignius videtur, quam libri quinque de Consideratione, ad Eugenium papam. Si enim argumenti et personæ dignitatem spectes, nihil generosius; si modum tractandi, nihil sublimius; si styli majestatem, et sententiarum gravitatem, nihil eloquentius ac fortius; si denique dictorum puritatem, et inhærentem sacris canonibus disciplinam, nihil catholico Doctori et sanctissimo Patri convenientius. Qui vero magis arduum erat homini in solitudine educato, amundi rebus et negotiis alieno, quam vivendi leges summo Pontifici, nedum toti Ecclesiæ tradere, et quasi præscribere? Quid homini privato difficilius, quam de totius Ecclesiæ statu, de moribus sacrorum ministrorum, de omnium officiis, virtutibus, ac vitiis apte et accurate breviterque disserere, imo et justam ferre sententiam? Quid sapientius, quam ita sublimium quorumcunque hominum vitia, errata, abusus notare, persequi, castigare; ut non modo invidiam et criminandi suspicionem evites, sed etiam amorem reportes et admirationem? Et hæc sane fuit Bernardi seu dexteritas, seu felicitas, seu divinitus concessa auctoritas, ut quam primum ejus libri de Consideratione in publicum prodire, eos certatim exquisierint, lectitarent, amaverint universi, etiam summi, quos maxime tangebant Pontifices.

V. Merito itaque Ernardus Bonæ-Vallis abbas in libri secundi de Bernardi Vita, capite octavo, hoc opus vocat « Librum multæ utilitatis : in quo Vir sanctus acutissima Indagine, tam ea quæ circa Pontificem, quam que infra sunt prosequens, etiam ad ea quæ supra ipsum sunt ascendens, tanta de natura divina disseruit, ut videatur in tertium cælum assumptus, audisse quædam verba quæ non licet homini loqui, et Regem in decore suo vidisse. In his quæ infra, et quæ circa ipsum sunt, morum societas, naturæ æqualitas, officiorum distantia, consideratio meritorum, adjudicatio proventuum subtilissime distinguitur, et singulis in suo genere sui cognitio intimatur. In his quæ supra hominem sunt, speculatur cælestia; non eo modo quo Angeli, qui semper adhærent Deo, considerant, sed eo modo quo potest homo puri animi et mentis sinceræ divina contingere, » etc. Et hæc est divisio quinque librorum de Consideratione quorum in primo demonstratur Considerationis necessitas et utilitas : in secundo consideratur quæ in Pontifice, id est Pontifex ipse quis, qualisve sit : in tertio, quæ sub ipso, id est orbis universus : in quarto quæ circa ipsum, domestici, cardinales, episcopi : in quinto quæ supra ipsum, Deus et Angeli. In his « quam liber in voce, quam disertus, et in rerum superiorum inferiorum que scientia locuples, diligens considerator agnoscat, » inquit Gaufridus in libro tertio de ejus Vita, capite octavo.

VI. Restat observare tempus, quo libri isti scripti sunt. Hos anno 1149 parturire cæpit auctus Pater, nec uno tenore (ut Baronio visum est) absolvit, sed diversis intervallis scriptos ad Eugenium transmisit. Et primum quidem ipso anno 1149, de quo Nicolaus, ejusdem Bernardi notarius, ante suam discessionem scribens Petro Venerabili : « Mitto vobis, » ait, « librum domni Abbatis Claræ-Vallis ad dominum Papam. » Exstat hæc epistola apud ipsum Petrum in libri sexti epistola septima. Neque hoc loco libri nomine integrum opus (ut auctores isti loquuntur passim, teste Ernaldo, qui « librum multæ utilitatis » hos quinque libros vocat) intelligit potest. Nam secundum Bernardus Eugenio direxit anno 1150, post infelicem expeditionis Jerosolymitanæ exitum, de quo ab ipso libri exordio apologiam præmittit. Tertium, anno 1152, post obitum scilicet Hugonis Antissiodorensis, ut constat ex capite secundo, numero undecimo; et quarto quidem anno post concilium Remense, ex numero vigesimo, anno 1148 celebratum. Quartum denique et quintum paulo post, si non cum tertio, absolvit.

405 VII. Cæterum prædicti libri Rothomagi primum, cum Apologia ad Guillelmum, atque tractatu de Præcepto et Dispensatione, absque anni indicio; tum Spiræ anno 1550 typis vulgati sunt sine ulla capitulorum, ut fit in vetustis codicibus, divisione. Idem anno 1520 ac deinceps, cum cæteris Bernardi operibus recusi: postea per Antonium Carasam, magni nominis cardinalem, Pio V pontifice recogniti, atque Antwerpæ formis Plantiniani seorsim impressi fuerunt. Eisdem demum Gerardus Vossius, præpositus Tungrensis, rogatu Joannis Vendei ii, episcopi Tornacensis piissimi, denuo recensere aggressus, eos cum octo manuscriptis codicibus contulit; ac Romæ anno 1594 seorsim editos Clementi VIII nuncupavit, adhibita capitum divisione, qualis in exemplari Nicolai papæ V, anno 1450 exarato, apposita erat. De hæc editione Nicolaus Faber in epistola ad eundem Vossium, ubi laudatis cæteris operibus : « Omitto, »

« inquit, « libros de Consideratione beati Bernardi, in quibus licet fortasse minus olei, quam in cæteris impenderis; non tamen minus zeli domus Dei, nutantisque disciplinæ in ea reparandæ ostendisti. Ibi enim libros huic rei aptissimos, quosque non minus auctor, et beato Bernardo fere æqualis, non ἀποσδίσυον Deuteronomium summorum Pontificum appellat, edendos curasti, quæ primum ab auctore religiosissimo destinati sunt, ubi tamen forsitan minus terebantur. »

VIII. Secundum tot tantosque viros denuo ad censuram prædictos libros revocavimus, eosque in priori nostra recensione ad quatuor exemplaria contulimus; in hac vero ad alios duos ex bibliotheca Colbertina per virum clarissimum Stephanum Baluzium nobis committatos: quorum unus notatus 3541, capitulorum distinctionem habet, sed a Vossiana plane diversam. Cum autem sectiones istæ non sint ex auctoris instituto, vulgatas retinere visum est ad cavendam citationum confusionem.

IX. Porro hujus operis inscriptio variat in vetustis libris; Probabilior est Colbertini codicis, notati 3964: « Beati Bernardi abbatis Calvæ-Vallis in libro de Consideratione ad dominum Eugenium papam prologus incipit feliciter. » Sed non tanti sunt momenti ejusmodi inscriptiones, quæ plerumque ex notariorum arbitrio profectæ sunt. His subfidere juvat, quod Horstius præfationis huic tomo præmisit.

106 J. MERLONIS HORSTII MONITUM AD LECTORES

Sancti Bernardi tractatus varios quatuor hic tomus exhibet, genuinos, inquam, et indubios, nam aliis alibi locus erit. Hos inter primas ordine et excellentia tenet de Consideratione ad Eugenium III pontificem liber, si quisquam alius, Ecclesiæ præsulibus et prælatis utilis prorsus ac necessarius. In Vita sancti Bernardi, lib. 2. c. 8, item libro 3, cap. 8, habes, quæ lectioni horum librorum omnino præmitti suadeo. His adde sequentia. Gerardus Vossius præpositus Tungrensium libros hosce a bibliotheca Vaticana separatim edidit Romæ anno 1594, et summo pontifici Clementi VIII dicavit. In eorum vero commendationem inter cætera hæc præfatur. « Quantum inter alios pontifices Nicolaus V hisce libris tribuerit, re ipsa ostendit, dum libros eosdem, ante usum typographiæ inventum, adeo magnifico et insigni caractere separatim pro suo aliorumque usu describendos curavit. Quorum etiam amore ac studio flagrans Pius V, re et nomine pius, eorundem lectionem mensæ suæ lubens adhibebat, ponderabat, et magni faciebat: sicut et ab ejus in pontificatu successore Gregorio XIII factum intelligo. Quos et Urbanus VII in episcopatu, ac post in cardinalatu multum sibi familiares habuisse dicitur, secumque ad conclave tulisse, in quo et summus pontifex renuntiatus est. Quem brevi in pontificatu secutus Gregorius XIV, plurimum quoque iisdem Bernardi libris tribuere, eosque frequenter in ore habere solebat: et seorsim (ut ab omnibus ecclesiasticis, maxime autem prælatis, commodius circumferri legique possent) exstare peroptabat: sicut a fide dignissimis de eo adhuc cardinali accepi: ipseque ex ejusmet ore non semel audivi. » Hæc Vossius in Dedicacione ad Clementem VIII.

Porro inter Tractatus invenies duos ex epistolis huc translatos, idque non sine causa, ut arbitror. Prolixitas quippe, et ipsa argumenti ratio, necnon tractandi modus nomen Tractatus exposcere videbantur. Frequens autem esse, ut pii Patrum labores ac tractatus nomen Epistolæ sortiantur, observat Ephræmius apud Photium, codice 229, et variis exemplis ostendit Baronius ad annum Christi 584, agens de epistola a S. Gregorio nomine Pelagii II scripta adversus tria Capitula. Inter Epistolas sancti Hieronymi et sancti Augustini complures occurrent, quos ipsimet auctores, Libri nomine donant. Qui deinde edendorum Patrum curam susceperunt, multorum judicio hujusmodi lucubrationes aptius in tractatum sive librorum, quam epistolarum censum syllabumque retulissent. Quamvis et hi auctoritate non omnino videantur destitui: præsertim cum hoc exemplum ab Apostolis venerit, ut argumenta, quamvis seria, committerentur epistolis. Sed tales epistolæ vere tractatus sunt de rebus haudquaquam familiaribus. Unde et nobis visum, duas illas epistolas, quadragesimam secundam et cenesimam nonagesimam, utpote prolixas admodum e numero cæterarum eximere, et in gratiam lectoris distinctas in capita, tractatibus adjungere. Nec obstat, quod ad unam singularem personam directæ, eam peculiariter subinde compellent. Sane si justis de argumento aliquo tractatus, idcirco quod ad unum aliquem dirigantur, Epistolæ nomine prænotandi veniunt, nullus prope liber erit, cui non debeat nomen Epistolæ, cum fere hoc omnibus solemne sit, lucubrationes suas alicui inscribere. Adeoque ipsa etiam Bernardi Apologia ad Guillelmum abbatem, aliaque pluræ ejus opuscula inter epistolas referantur. Retinimus tamen receptum Epistolarum numerum et ordinem, ne cui forte industria nostra fraudi esset, si priorum editionum citationes a nostra discreparent. Si quæ præterea de quibus forte monendus sit lector suis locis inveniet, et prolixè quidem in Præfatione totius operis.